

Yenilenlerin İstilas: İstanbul’da Beyaz Ruslar

Invasion of the Fallen Ones: White Russians in Istanbul

Asım Tüccar

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

asimtuccar@gmail.com

Özet

Birinci Dünya Savaşı’nı takip eden İstanbul’un işgal yıllarında, şehirdeki Rus göçmen sayısına dair çeşitli görüşler mevcut. Bilge Criss 1921 yılı için 65.000 – 90.000 arasında bir sayıdan bahsederken, Dumesnil bu sayının 150.000’e ulaştığını söyler; farklı araştırmalarda ise Amerikalılar’ın yaptığı bir hesaplama göre 65.000 ve Osmanlı Dahiliye Nezareti’nin raporuna göre 90.000 olduğu aktarılır. Öne sürülen sayılardaki farklılığa rağmen Rus göçmenler için kesin olarak söylenebilecek şey ise, romanlarda yansıtıldığı üzere İşgal İstanbulu’ndaki hayatı çeşitli yönlerden yepyeni bir şekilde etkilemiş olduklarıdır. Bolşevik Devrimi’nin ardından büyük gruplar halinde İstanbul’a gelen Beyaz Ruslar şehir yaşamında pek çok değişikliği de beraberinde getirir; artık, köklerinden koparılmış oldukları başka bir kültüre ve yaşam biçimine sahiplerdir ve bu, İstanbul’un yeni eğlenceler, yeni hevesler arayan, Avrupalı gibi yaşama hayali kuran kesimi için, yeterince Avrupalı ve fazlasıyla çekicidir. Bu bildiride, söz konusu göçmenlerin İstanbul ve İstanbullular üzerindeki etkisi, döneme ilişkin çeşitli romanlar üzerinden okunmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler

Beyaz Rus Göçü, Mütareke Devri, İstanbul, Türk Romani

Abstract

There are different views on the number of Russian immigrants in Istanbul during the years of allied occupation which followed the World War One. Bilge Criss mentions a number between 65,000 and 90,000 for the year 1921, while Dumesnil says that the number has reached 150,000. According to the calculations made by the Americans, it is 65,000 and in the report of the Ministry of Internal Affairs of Ottoman Empire, it is 90,000. What can be said for Russian immigrants, despite the differences in the numbers proposed, is that they have had a brand new impact on social life in Istanbul as reflected in the novels. The White Russians, who came to Istanbul in large groups following the October Revolution, caused many changes in city life. They have been cut off from the life which in they have their sociocultural roots, and the way of life they represent is sufficiently “westernish” and extremely attractive for Istanbul’s societies which desire to experience European life style with new entertainments and classy trends. In this paper, the effects of these migrants on Istanbul and Istanbulites was tried to be demonstrated through various novels of the period.

Keywords

Migration of White Russians, Armistice Period, Istanbul, Turkish Novel

Özel Sayı “Polonya ve Türk Dünyası”, Kasım 2019

Romanların İstanbul’unda başta Beyoğlu’nda olmak üzere hayatı ve sosyal yapıyı şekillendiren en etkili unsurlardan biri, Rus göçmenlerdir. Bolşevik Devrimi’nin ardından büyük gruplar halinde İstanbul’a gelen Beyaz Ruslar, şehir hayatına pek çok değişikliği de beraberlerinde getirirler. Başka bir yaşam ve kültür biçimine sahiplerdir ve İstanbul’un yeni eğlenceler, yeni hevesler arayan, Avrupalı gibi yaşama hayali kuran kesimi için bu, yeterince Avrupalı ve fazlasıyla çekicidir. En önemlisi, rahatlıkla ulaşılabilirdir çünkü bu göçmenler, arkalarında bıraktıkları hayat ve ünvanlar ne olursa olsun, İstanbul’da yaşamak için para kazanmak zorundadır. Bu yüzden, söz konusu ‘hevesli’ Türkler için, ayaklarına kadar gelmiş olan bu Beyaz Ruslar’ın neredeyse hepsi, onlara satın alabilecekleri yepyeni ve ‘yüksek’ zevkler sunan kocaman bir reçel kasesi gibidir romanlarda.

Mütareke döneminde İstanbul’daki Rus yerleşimci sayısına dair çeşitli görüşler mevcut. Bilge Criss (2011, s.50)), 1921 yılı için 65.000 – 90.000 arasında bir sayıdan bahsederken, Dumesnil (1993, s.12) bu sayının 150.000’e ulaştığını söyler; Mümin Yıldıztaş (2010, s.29) ise Amerikalılar’ın yaptığı bir hesaplama göre 65.000 ve Osmanlı Dahiliye Nezareti’nin raporuna göre 90.000 olduğunu aktarır. Bu çeşitliliğe rağmen, rakamların ağırlıklı olarak Criss’in ifade ettiği gibi 65.000- 90.000 aralığına işaret ettiği görülüyor. Rus göçmenlerin sayısı hakkında kesin olarak söylenebilecek şey ise, romanlarda yansıtıldığı üzere İşgal İstanbul’ndaki hayatı ciddi şekilde değiştirmeye yetecek kadar yüksek olduğudur.

Rus göçmenlerin etkisini en çarpıcı şekilde işleyen romanların başında, Tanpınar’ın *Sahnenin Dışındakiler*’i gelir. Buradaki anlatımda, Beyaz Ruslar’ın gelişiyle İstanbul’da eğlence ve moda anlayışı bu göç dalgasıyla beraber baştan aşağı yenilenmiş, bilhassa göçmen Rus kadınları, bu alanlarda şehirde deyim yerindeyse yeni bir ‘trend’ yaratmışlardır. Romanın baş karakteri Cemal, bu değişimle de yüzleşmek ve onu anlamak zorundadır. Beyoğlu’nda, onun çocukluğunda hala varlığını sürdüren sakin ve zarif kıraathaneler, dinlenme ve sohbet mekânları, şık ve alafranga restoranlar gitmiş, onların yerine alabildiğine abartılı, sokaklara taşan ışıklı müzik ve eğlence yerleri bütün caddeyi, hatta oraya da sığmayarak bütün Sirkeci’yi doldürmüştür. Genellikle Rus kadınların çalıştığı bu eğlence yerleri, yeni ve ölçüsüz bir eğlence anlayışının ve kaba bir gösterişin ev sahipliğini yapar. Alkolizm ve fuhuşun tırmandırdığı ahlaki buhran da bu göçmen akınının dolaylı sonuçlarından biridir. Zaten her şeyin birbirine karışıp belirsizleştiği, insanların temel değerlerini ve ideallerini kaybettiği bu kaos yıllarında, Sabiha’nın babası Süleyman Bey gibi pek çok kimse alkol, seks ve eğlenceyle geçen amaçsız bir hayata saplanmıştı. Bununla birlikte, göçmen kadınların etkisi sadece eğlence hayatında görülmez, gündelik hayatta da pek çok değişikliği beraberinde getiren esintileri olur. İstanbul kadınları onlar gibi giyinmeye, saçlarını onlar gibi toplamaya, hülasa onların modasını takip etmeye başlar. Daha da önemlisi, bir kısmının toplumun da hoş göreceği küçük ve ‘ahlaklı’ işlerde çalışması, bir çalışan kadın imajının oluşmasını sağlar ve açılan bu kapıdan giren Müslüman Türk kadınları da yavaş yavaş şehrin ekonomik döngüsünde kendilerine yer bulmaya başlarlar. Kısacası, İstanbul’da hayatın şekli, özellikle kadınların konumu pek çok yenilikle farklı bir hal alır. Bu esaslı değişimi İhsan, Cemal’le bir konuşması sırasında ana hatlarıyla dile getirir:

“Adım başında, lokanta, bar, küçük eğlence yeri... Hele kadınları bize çok şey aşılacak gibi görünüyor. Şimdiden hanımlarımızın kıyafeti değişti. Gördüğün o tepeden sıkma başlar onlardan geçti. Artık peçe

Özel Sayı “Polonya ve Türk Dünyası”, Kasım 2019

kalktı diyebiliriz. (...) Kadınlarımızın artık çalıştığını biliyor musun? İlk önce, harbin sonuna doğru fakir kadınlar çöpçü oldular. Yani umumî hizmete girdiler. Sonra okuryazarlar postahaneye filan alındı. Şimdi epeyce memur kadın var. (...) Düşün bir kere, hiçbir zaman istifade edemeyecekleri içtimaî hürriyeti, çöpçülüğe kadar razı olan bu biçareler getirdi. (...) Bir vaktin olduğu zaman Florya plajlarına git! Orada kadın, erkek beraberce yıkanıyorlar...” (Tanpınar 2005, s.176)

Devamında İhsan, Beyaz Ruslar’ın sanat ve zanaatlerini konuşarak, bir nevi kültür ticareti yaptıklarına da işaret eder. Yani Rus göçmenlerin gelişiyse söz konusu olan, şehrin sadece iktisadi hayatı ve eğlence anlayışındaki boyut değişikliği değildir. Yeni ve yabancı bir zevk ve estetik anlayışı da getirmişlerdir beraberlerinde:

“Şu lokantaya bak! dedi. Yarısından fazlası Rus muhaciri! Birkaç Rum ve Ermeni bezirgânla, bizim mirasyedilerden başka hepsi Rus. Bunların çoğu geleli bir sene olmadı. Mahmutpaşa’da, Sultanahmet’te, Beyazıt’ta birtakım evlere yerleştiler. Amerikalılar fakirlerine günde yirmi, otuz kuruş yardım ediyorlardı. Şimdi hepsi para kazanıyor. Hem nasıl biliyor musun? Kendi sanatlarını bize kabul ettirerek. Sinemalara dekor yaparak, resim yapıp satarak, ev duvarı boyayarak... Bir yığın musikişinas geldi. Burada, Tepebaşı’nda baletler, oyunlar veriliyor.” (Tanpınar 2005, s.177)

İstanbul’un göçmenlerin etkisiyle yeni bir çehreye bürünüşünü, yerli halkından bağımsız bir süreç olarak düşünmek ve şehrin insanını yalnızca bu değişime ‘maruz kalan’ kesim olarak değerlendirmek de, sağlıklı ve doğru bir tespit olmaz şüphesiz. Bu yeni eğlence ve yaşam tarzının sınır ötesinden gelip İstanbul’un merkezine yerleşebilmesi için, hitap ve tatmin edebileceği bir ‘alıcı’ sınıfa ihtiyacı olduğu da açıktır. Bu noktada, el değiştiren servet, belirleyici rol oynar. İstanbul’da artık, para elit bir zümrenin elinde değildir. Savaş dönemi, şehir ekonomisinde ciddi dalgalanmalara neden olmuş, son derece değişken bir seyir izleyen bu çalkantılı dönemde servet sahibi eski aileler mal varlıklarını yitirmişlerdir. Buna karşılık, kurnaz tüccarlar ve harbin etkisiyle ortaya çıkan kazançlı iş imkânlarını değerlendiren sıradan, eğitimsiz ama fırsatçı insanlar çok büyük paralar kazanmış, serveti ele geçirmiştir. Yani maddi iktidarı elinde bulunduran kişi artık ‘eski İstanbul beyfendisi’ değil, sonradan görme basit insandır. Bu ciddi kırılma, gerçek bir toplumsal depresyona neden olur. Cemal, daha şehirdeki ilk günlerinde sarsıcı bir manzarayla bu durumu idrak eder. Çocukluğunda kendileriyle aynı muhitte, bir konakta yaşayan varlıklı bir komşularına rastlar: “Kapalıçarşı’nın başında bu kadıncağızın, kızlarının kendi eliyle işlediklerini birkaç yıl evvel gözlerimle gördüğüm, hatta o zamanlar nakışlarını dahi gördüğüm çeyiz takımlarını, dövünerek ve ağlayarak sattığını görmüştüm.” (Tanpınar 2005, s.146). Üstelik durum, yalnızca servetlerini kaybeden eski zenginler için trajik değildir. İstanbul’un çoğunluğunu oluşturan orta halli insanlar, hatta yoksullar için de bu servet değişikliği katlanılması zor bir hava yaratmıştır. Yeni zenginlerin elde ettikleri maddi gücü dışarıya yansıtış biçimleri, abartılı ve rahatsız edici bir gösteriş halindedir. Sadece birkaç yıllık vurgunla elde edilmiş servetlerin kibri ve görgüsüzlüğüyle aşağılanmak da, eski zenginlerin mesafeli

Özel Sayı “Polonya ve Türk Dünyası”, Kasım 2019

ama zarif tavrına alışan halka ağır gelmektedir. İşte, dışardan gelen göçmenlerin öncülüğünü yaptığı yeni eğlence ve tüketim anlayışının müşteriliğini yapan, buna hedef kitle teşkil eden de bu yeni zengin sınıfıdır. Bu iki grup, birbirini sürekli besleyip şişirerek, değişimi derinleştirir. Yeni zenginlerin bitmek bilmeyen açlığı ve bunun için savurduğu parasıyla gittikçe büyüyen, yayılan ve İstanbul’u kaplayan çarpık, sığ bir eğlence ve yaşam tarzı üretimi; buna mukabil, bu sektörün ve tarzın sunduğu bayağı zevkleri ve umursamazlığı tüketerek gittikçe daha da yozlaşan bir yeni zengin sınıfı... Cemal’in yüzleştiği yeni İstanbul’u şekillendiren çarkı, işgal kadar, bu iki unsur da çevirmektedir. Rus göçmenlerle İstanbullu yeni zenginler arasındaki sembiyotik ilişki, *Sınıf Arkadaşları*’nda da ironik bir üslupla ifade edilir:

“Bu sıralarda İstanbul’a göç eden Beyaz Rus kabileleri şehrin her yerine yayılmıştı. Bunların han köşelerinde yaşamaya başladıkları yeni hayat, alışmış buldukları eski gösterişli hayata hiç benzemiyordu. Yeni zengin, bu devlet düşkünü insanların sefaletine göz yumamazdı. Düşmüşlere yardım etmek onun insanlık borcuydu. İnci gibi general kızlarının Mahmutpaşa yokuşunda yapma çiçek satması yakışık alır mıydı? Mücevherin basma kılıf içinde saklanması günahı; bu güzel vücutlara ancak ipekli kumaşlar yakışırdı. Soylu Rus kadını İstanbul’da iyi giyinmek için iyice soyunmak gerektiğini hemen anlamıştı.” (Solok 2006, s.172)

Sahnenin Dışındakiler’de bahsedilen Rus sanatkarlara, *Sodom ve Gomora*’de de rastlarız. Burada da Rus göçmenlerin entelektüel ortamı, en azından ‘pop-art’ düzeyinde nasıl dönüştürdüklerine şahit oluruz. Leyla, evinde düzenleyeceği bir davete, makul ücretlerle bazı Rus sanatçıları da çağırmıştır:

“Leylâ’nın iyi ahbablarından bir Rus artisti, Moskova Operası’nda archer’lik etmiş iki ahbabı ile, gene orada söyleyen bir tenor çağrılacak ve Leylâ’nın davetlilerine bunlardan meydana gelen bir konser verilecekti. Tabiatıyla bu sanatçılar boğazı tokluğuna, hatıra için geleceklerdi.

(...)

Bir başka Rus sanatkarı, bir ressam müsamerenin verileceği salonda görülmemiş bir modern “mahfil” yaptı. Bu mahfilin dekorasyonu dinamik denilen geniş çizgili bir çeşit acayip arabesk bezgileri hatırlatıyor ve bakana hep harekette olan ve birbirinin içine girip çıkan birer kalın renk dairesi hissini veriyordu. Aşağı yukarı bizim çarkifelekleri andıran ve görünürde dönüyor gibi görünüp de gerçekte yerinde duran bir takım renk oyunları... Ve bunlara bir de ışık düzeni eklenince küçücük sahne adeta Frenklerin “féérique” [büyülü, düşsel] dedikleri bir manzara arz ediyordu.” (Karaosmanoğlu 2005, ss.212-213)

Rus muhacirlerin içinde, Çarlık döneminden asalet unvanlarını kullananlar da vardır. *Üç İstanbul* romanında “Çarlık Rusya’sının Harb-i Umumi’de İstanbul elçisi Mösyö Nikola Çarıkof’un karısı” ve “Prens İvanoviç Nebinski” (Kuntay 2011, s.512) bunlardandır. İstanbul sosyetesinde arz-ı endam eden bu simalar, beklenileceği üzere bir

Özel Sayı “Polonya ve Türk Dünyası”, Kasım 2019

hayli ilgi ve iltifat görmektedirler. Diğer yandan, Rus göçmenler arasında havada uçuşan bu unvanlar İstanbul’da bir nevi ‘elit fuhuş’ piyasası da yaratır. Prens İvanoviç Nebinski, “yedi bin liraya karısını satmış”tır (Erdoğan 2005, s.103); *Sodom ve Gomore*’de bir eğlence kulübünde konuşan gençler, İstanbul’da eğlencenin şeklini ve boyutunu değiştiren bu her yana savrulmuş asalet apoletli bir diğer Beyaz Rus’u konuşurlar: “Rus prensesi yahu! Bir gecesine yüz lira, iki yüz lira istermiş!” (Karaosmanoğlu 2005, s.175)

Rus muhacirlerin İstanbul plajlarına getirdiği yeni boyut da, birden fazla romanda değinilen bir husustur. *Sınıf Arkadaşlarında* Süleyman’ın arkadaşı Halil heyecanla, Florya plajında, plajı ikiye bölen tahta perdenin arasından bakarak gördüğü bir Rus kadını anlatır:

“Benden beş adım ileride bir kadın yüzükoyun uzanmıştı. Yanı başında oturan arkadaşıyla Rusça konuşuyordu. Herhalde Türkiye’ye göç eden Beyaz Ruslar’dandı.” (Solok 2006, s.211)

Görüldüğü gibi Rus göçmenler, romanların Mütareke İstanbulu’nda geniş çaplı bir değişim dalgası başlatır. Açtıkları kafe ve restoranlarda kendi mutfaklarından yeni ve değişik lezzetler sunarlar. Sayısını mantar gibi artırdıkları bar ve eğlence mekanlarında, sabahlara kadar süren yeni bir eğlence anlayışı yaratırlar. Sanatçıları hem sahne sanatları ve dekorasyonda, hem de resim ve müzikte yeni bir trenddir. Devrik çarlık rejiminin asalet unvanlarını isimlerinin önünde taşıyanlar, İstanbul sosyetesini için yepyeni ve cezbeli bir heyecandır. Bazıları, fuhuş piyasasında ve metreslikte fiyat çitasını yükseltir. Kadınlarının saç ve giyim tarzı, İstanbullu kadınlar arasında modayı değiştiren yeni bir rüzgardır. Florya plajı artık daha renkli, daha merak uyandırıcıdır. Hepsinin ötesinde, İstanbul toplumunda cinsiyetle ilgili bazı normlar değişir onların etkisiyle. Kafe, restoran vb. yerlerde çalışan Rus kadınlar, İstanbullular’ın, savaş ve işgal yıllarının ekonomik sıkıntılarıyla da buna elverişli hale gelen zihinlerine belli işlerde de olsa kadınların da çalışabileceği fikrini yerleştirir. Türk kadınlar da, küçük işlerde de olsa şehrin ekonomik döngüsünde kendilerine yer bulmaya başlar. Kısacası Rus muhacirler, romanların Mütareke Devri İstanbulu’nu şekillendiren etkenler arasında ayrı bir yere sahiptir. Hayatın hemen her alanına beraberlerinde bir yığın yenilik ve değişiklik getirerek girmiş ve bir bakıma, yeni bir İstanbul yaratmışlardır.

KAYNAKÇA

- Criss, Bilge. (2011). *İşgal Altında İstanbul: 1918-1923*. Çev.: Ahmet Kaçmaz, İstanbul: İletişim.
- Dumesnil, Vera. (1993). *İşgal İstanbul’u*. Çev.: Emre Öktem, İstanbul: İstanbul Kitaplığı.
- Erdoğan, Tamer. (2005). *Türk Romanında Mütareke İstanbul’u*. İstanbul: Kanat.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. (2005). *Sodom ve Gomore*. İstanbul: İletişim.
- Kuntay, Mithat Cemal. (2011). *Üç İstanbul*. İstanbul: Oğlak.
- Solok, Cevdet Kudret. (2006). *Sınıf Arkadaşları*. İstanbul: Evrensel.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. (2005). *Sahnenin Dışındakiler*. İstanbul: Dergâh.
- Yıldıztaş, Mümin. (2010). *Yaralı Payitaht İstanbul’un İşgali*. İstanbul: Yeditepe.

Özel Sayı “Polonya ve Türk Dünyası”, Kasım 2019